

Смоєж М. А. заступник начальника факультету післядипломної освіти з навчальної та наукової роботи – начальник навчальної частини ВІКНУ
<https://orcid.org/0009-0002-0506-5463>

Балабушка Є. О. кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри військової політології факультету післядипломної освіти ВІКНУ
<https://orcid.org/0000-0002-7168-2171>

Петрушина М. М. Бориспільський факультет муніципального менеджменту при Міжрегіональній академії управління персоналом
<https://orcid.org/0009-0006-8562-3419>

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ПСИХОЛОГІВ

У статті розкрито особливості розвитку комунікативних здібностей професійних психологів. Зокрема, зазначається, що комунікативні здібності психолога являють собою складне психологічне утворення, що має загальні особливості, які зумовлюють успіх у будь-якому виді його діяльності, будь-то викладання чи психологічна допомога особистості, а також специфічними особливостями, що призводять до досягнення успіху при вирішенні різних професійних завдань у межах його взаємодії з іншими людьми при передачі їм інформації, здійсненні на них управлінського та іншого впливу тощо.

Ключові слова: комунікативні здібності; професійний психолог; викладання; психологічна допомога; особистість.

Вступ. Проблема спілкування входить до предметного поля психологічної науки достатньо тривалий період її розвитку. Було встановлено, що основу успішного спілкування багато у чому утворюють такі якості особистості як товариськість, рефлексивність, емпатійність, нервово-психічна стійкість, толерантність до партнера зі спілкування. Так, зокрема, проведено численні дослідження особливостей міжособистісного спілкування, які є в основі феноменів конфлікту та інших порушень, труднощів спілкування, комунікативних бар'єрів [3; 4; 5; 6 та ін.]. Окремий напрямок, що поєднує проблематику психології спілкування та психології особистості у дослідницькому просторі психологічної науки утворює вивчення комунікативних здібностей особистості [1; 7; 8 та ін.].

Мета статті – розкрити особливості розвитку комунікативних здібностей професійних психологів.

Теоретичне підґрунтя. Теоретичний аналіз літературно-наукових джерел показав, що проблема спілкування та пов'язаних з ним комунікативних якостей у сучасній психології набула значного розвитку. Проведені з проблеми комунікативної компетентності дослідження

продемонстрували, що вона містить широкий спектр характеристик особистості, що виявляються в процесі спілкування: певні знання, вміння, здібності (Н.Мась). Комунікативні здібності трактуються подвійно: як природна обдарованість людини у спілкуванні і як комунікативна продуктивність [2]. Під комунікативними здібностями розуміються індивідуально-психологічні здібності особистості, що відповідають вимогам комунікативної діяльності та забезпечують її швидке та успішне здійснення (А.Король, Н.Вітюк, Е.Панасенко, Ю.Черепова, Ю.Якимчук). Результати вивчення комунікативних властивостей особистості дозволили дійти висновку, за яким вивчення окремих комунікативних знань, вмінь, навичок, здібностей не дозволяє скласти цілісну картину комунікативних проявів особистості.

Методи дослідження: бесіда, експертне опитування, тестування.

Результати і обговорення. До складу експериментальних завдань було включено: - виявлення феноменологічного поля комунікативних здібностей успішного психолога; встановлення структури комунікативних здібностей психолога; зіставлення психологічних домінант

Питання психології

комунікативних проявів психологів, які різняться у сфері професійної реалізації (викладачі психології, психологи-практики); розробка рекомендацій щодо створення психологічних умов розвитку комунікативних здібностей психолога. Для виявлення феноменологічного поля комунікативних здібностей використовувався метод експертного опитування. До експертів цілеспрямовано підбиралися психологи-фахівці, які мають найбільший авторитет у сфері професійної діяльності (20 осіб). Експертами було виокремлено 23 комунікативні характеристики особистості успішного психолога: товариськість (n = 18); володіння невербальними та вербальними засобами спілкування (n=17); вміння впливати на інших у спілкуванні (n=16); вміння встановлювати та підтримувати відносини з іншими людьми (n=16); здатність до організації (програмування, корекції) спілкування (n=15); вміння зацікавити інших у спілкуванні із собою (n=15); знання правил та принципів спілкування (n=14); готовність до спілкування (n=13); здатність до своєчасного встановлення та подолання причин, що перешкоджають досягненню психологом ефективності спілкування (n=13); володіння матеріалом спілкування (n=12); вміння відстоювати у спілкуванні власні інтереси (n=12); вміння викладати власні думки під час спілкування (n=11); вміння адаптуватися до спілкування (n=11); володіння навичками переведення конфліктів у позитивне русло (n=10); знання інших (n=9); здатність передбачати динаміку спілкування (n=9); фрустраційна толерантність (n=8); вміння побачити себе з боку очима співрозмовника (n=7); вміння слухати співрозмовника (n=7); комунікативна гнучкість (n=6); здатність донести до співрозмовника зміст власних намірів та дій (n=5); здатність до регуляції власного стану під час спілкування (n=4); вміння правильно відчувати, сприймати інших у спілкуванні (n=3). Зазначені характеристики склали феноменологічне поле комунікативних проявів особистості успішного психолога. Їх було класифіковано експертами за чотирма критеріями.

Подальше вивчення особливостей комунікативної сфери успішного психолога полягало в автономній роботі експертів

щодо виокремлення із підсумкового списку комунікативних здібностей психолога п'яти найбільш важливих, на їхню думку, для досягнення успіхів у професійній діяльності психолога. Виокремлені експертами найбільш значущі для успішного психолога комунікативні здібності ранжувалися за 7-тибальною шкалою. Розподіл значущих комунікативних здібностей психолога за середнім ранговим балом має такий вигляд: вміння відстоювати у спілкуванні власні інтереси (6,6 бала); вміння впливати на інших у спілкуванні (6,0 бала); вміння зацікавити інших у спілкуванні із собою (5,8 бала); здатність до своєчасного встановлення та подолання причин, що перешкоджають досягненню ефективності спілкування (5,5 балів); володіння невербальними та вербальними засобами спілкування (5,0 бала); здатність до регуляції власного стану під час спілкування (4,7 бала); вміння адаптуватися до ситуації спілкування (4,5 балів); володіння навичками переведення конфліктів у позитивне русло (4,2 бали); здатність передбачати динаміку спілкування (3,7 балів); здібності до організації (програмування, корекції) спілкування (3,5 балів); вміння встановлювати та підтримувати стосунки з іншими людьми (3,4 бали); вміння викладати власні думки під час спілкування (3,3 бали); знання інших (3,0 бала). Змістовна інтерпретація комунікативних здібностей особистості успішного психолога, представлених у цьому списку, дозволяє дійти висновку, згідно з яким до найбільш значущих якостей експертами належать, перш за все, ті, які дозволяють психологу, вплинув на співрозмовника, реалізувати свої завдання («вміння відстоювати» у спілкуванні власні інтереси), «вміння впливати на інших у спілкуванні», «вміння зацікавити інших у спілкуванні із собою»). Як важливі розглядаються також вміння долати різні труднощі спілкування на основі їхньої своєчасної ідентифікації, переведення комунікативних конфліктів у позитивне русло, регулювання власного стану в процесі спілкування. Від психолога потрібні здібності з адаптації до ситуації спілкування, володіння вербальними та невербальними засобами спілкування, навичками управління (прогнозу, корекції)

усією ситуацією спілкування. Важливим розглядається володіння психологом мовою спілкування та знання інших людей. Виявлені здібності становлять основу комунікативної компетентності психолога.

Отримані результати показують, що до комунікативних здібностей психологів пред'являються достатньо великі вимоги. Особлива увага звертається насамперед на комунікативні здібності, що дозволяють реалізувати інтерактивну сторону спілкування. Разом з тим, до значних належать і здібності, що дозволяють психологу ефективно здійснювати спілкування комунікацію і перцепцію. Застосування процедури кластерного аналізу експертних оцінок значущих комунікативних здібностей особистості психолога дозволило виявити достатню складність їхньої структури. «Ядро» комунікативної компетентності психолога утворюють дві здібності, що перебувають на найближчій відстані одна від одної – «вміння відстоювати у спілкуванні власні інтереси» і «вміння впливати на інших у спілкуванні». До них також примикають такі комунікативні здібності як «здатність до організації (програмування, корекції) спілкування» та «вміння зацікавити інших у спілкуванні із собою». Позначені здібності відображають, перш за усе здатність психолога реалізувати інтерактивну сторону свого спілкування. Таким чином, здібності особистості, що дозволяють керувати думкою та поведінкою інших людей, можна розглядати як центральні для успішної реалізації професійної діяльності. На більш високих рівнях подібності до них примикають багато інших названих як значних комунікативних здібностей психолога: «володіння невербальними і вербальними засобами спілкування», «володіння навичками переведення конфліктів у позитивне русло», «вміння адаптуватися до ситуації спілкування», «здатність передбачати хід спілкування». Дані можливості більшою мірою характеризують психологічні засоби реалізації інтерактивних завдань спілкування.

Аналіз кластерного угруповання виявляє також смислову близькість для

комунікації психологів таких його здібностей особистості як «вміння встановлювати та підтримувати відносини з іншими людьми» та «здатність до регуляції свого стану в ході спілкування», а також «вміння викладати свої думки під час спілкування» та «здатність до своєчасного встановлення та подолання причин, що перешкоджають досягненню ефективності спілкування». Перша з зазначених пар комунікативних здібностей характеризує здатність психолога регулювати (керувати) власним самопочуттям під час спілкування та взаємодії з іншими людьми. Очевидно, що ці здібності до певної міри пов'язані друг з одним: не здатність впоратися з власними негативними переживаннями здатна зруйнувати спілкування з іншими людьми, а взаємодія з іншими людьми, своєю чергою, відбивається на здатності справлятися з власними емоціями. Друга з пар комунікативних здібностей є частиною комунікативної компетентності психолога, що пов'язана з його здатністю долати труднощі спілкування із врахуванням забезпечення доступності повідомлення певної інформації та цілеспрямованого виявлення причин порушення спілкування. Таким чином, комунікативні здібності психолога мають достатньо складну структуру, у складі якої можна виокремити здібності, що дозволяють йому для вирішення професійних завдань впливати на позицію інших людей, вирішувати регулятивні завдання щодо самого себе, інших людей та самої процедури спілкування.

На наступному етапі експерименту було проведено психодіагностичне обстеження самих психологів за допомогою комплексу методик. Отримані в результаті психодіагностичного обстеження дані про розвиток у них відповідних комунікативних здібностей було піддано процедурі факторизації з використанням комп'ютерного пакета статистичних програм Statistica for Windows 6.0. Як метод обробки використовувався центроїдний метод з наступним Varimax-обертанням. Отримані фактори, що містять шкали зі значущими факторними вагами було піддано змістовній інтерпретації (табл. 1).

Групювання за факторами статистично значущих комунікативних здібностей особистості психолога

Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3
Агресивність 0,906605 Домінантність 0,773856 Самостійність від групи 0,715113 Схильність дозмагальності 0,682907 Моральна нормативність -0,714661 Емпатійність -0,709612 Схильність до уникнення конфлікту -0,549408	Організаторські здібності 0,640131 Комунікативна толерантність 0,555530 Проникливість 0,539321	Емоційна стійкість 0,700366 Гнучкість у спілкуванні 0,671983 Управління самопрезентацією 0,668728

Аналіз факторного розподілу, встановленого в результаті статистичної обробки емпіричних даних, показує, що особистість психолога містить три групи комунікативних здібностей:

комунікативні здібності, що забезпечують провідну, лідируючу роль психолога у спілкуванні: агресивність, доміантність, самостійність від групи, схильність до змагальності; цим «домінантним», «сильним» здібностям психолога протиставляються якості, які певною мірою стримують подібну агресивність – моральна нормативність, емпатійність, схильність до уникнення конфлікту; які можна позначити як «Комунікативна доміантність»;

комунікативні здібності, що дозволяють суб'єкту вибудувати, організувати взаємодію з партнером зі спілкування: організаторські здібності, комунікативна толерантність, проникливість; ці комунікативні можливості можна позначити загалом як «Стиль організації спілкування»;

комунікативні здібності, що в основі досягнення ефективності спілкування через управління власним станом та поведінкою: емоційна стійкість, гнучкість спілкування, здатність до управління самопрезентацією. Комунікативні якості, що увійшли до цього фактору, можна позначити як «Комунікативна саморегуляція».

Виокремлена структура комунікативних здібностей психологів має значну схожість з групуванням відповідних якостей, проведеною групою експертів. Подібність результатів експертної оцінки та психодіагностичного обстеження комунікативних здібностей психолога

підвищує достовірність отриманих даних та зроблених висновків про їхній зміст та структуру. Справді, «стрижнем» комунікативних здібностей психолога є його здатність вирішити під час спілкування конкретні професійні завдання. Цьому сприяє його вміння вибудувати процедуру спілкування через врегулювання, у т. ч., власного стану, домогтися у ньому доміантності та здійснити певний вплив на співрозмовника.

Разом з тим, очевидно, що комунікативні здібності психолога, поряд із певними стійкими проявами, мають деяку мінливість, пов'язану зі специфікою провідних комунікативних завдань, які вирішує психолог. Така специфіка може обумовлюватися сферою, у якій реалізується конкретний вид його професійної діяльності (викладання та практична психологія). Діяльність у кожній із названих сфер має свою специфіку. Бесіда з психологами дозволила виокремити такі основні психологічні риси їхнього ділового спілкування у зазначених сферах їхньої професійної діяльності:

спілкування у сфері викладацької діяльності: переважає спілкування зі студентами як підлеглими; планомірність; регламентація; висока частка управлінських впливів;

спілкування у сфері практичної психології: переважає спілкування із клієнтами та колегами; важливість сприйняття та розуміння бажань клієнта; значущість самопрезентації; наявність екстремальних ситуацій спілкування; спрямованість спілкування на переконання клієнта; висока частка творчого компонента;

наявність ситуацій вибору між етичними нормами та матеріальною вигодою.

Виокремлені психологічні характеристики спілкування, різняться за сферами своєї реалізації, впливають на розвиток комунікативної компетентності відповідних груп психологів. Вивчення психологічних особливостей розвитку комунікативної компетентності в їхніх представників склав наступний етап експериментального дослідження. Обстеження психологів за методикою 13 PF дозволило встановити, що психологи, зайняті у сфері викладацької діяльності, на статистично значущому рівні характеризуються, насамперед, на відміну практичних психологів, більш вираженим радикалізмом і самостійністю групи. Згідно з авторами методики, це свідчить про те, що представники цієї групи психологів відрізняються від інших великою різноманітністю інтелектуальних інтересів, прагненням бути добре поінформованими з приводу політичних, наукових, навіть життєвих проблем, недовірою авторитетам, терпимістю до суперечностей та неясностей, критичністю мислення. Не приймаючи на віру жодну інформацію, вони із високою ймовірністю ставляться до усього достатньо скептично, намагаються усе піддати аналізу та зрозуміти самим, їм подобається, коли результати експерименту виявляються новими і несподіваними, легко змінюють власну т. з., адекватно сприймають погляди нові ідеї. Крім того, вони не шукають контакту із власної ініціативи, вважають за краще усе робити самими: самі приймають рішення, домагаються їхнього виконання, відповідають; вони готові пожертвувати будь-якими зручностями, аби зберегти власну незалежність.

Практикуючі психологи на статистично значущому рівні відрізняються, згідно з отриманими результатами, від викладачів психології домінуванням фактора підозрілості. Маючи високі показники за цим фактором, вони з високою ймовірністю характеризуються настороженістю, недовірою, наполегливістю, скептичним ставленням до моральних мотивів поведінки оточуючих, високим рівнем тривожності та занепокоєння. Їм також можуть бути властиві схильність до упередження, очікування від усіх каверз; дбаючи лише про

себе, вони можуть думати про те, що їх недооцінюють, мало уваги приділяють оцінці їхніх досягнень, мало піддаються впливу інших людей. У порівнянні із викладачами вони також є більш емоційно стійкими та проникливими. Від викладачів вони відрізняються вищим рівнем домінантності. Крім того, вони відрізняються від викладачів за рівнем емоційної стійкості та проникливості. Це свідчить про те, що ця група психологів відрізняється від викладачів більшою емоційною зрілістю, спокоєм, впевненістю у собі, сталістю власних планів та уподобань; вони мало піддаються випадковим коливанням настрою (не засмучуються через дрібниці), сміливо дивляться в обличчя фактам, сприймають навколишнє серйозно і реалістично, добре усвідомлюють вимоги дійсності, не приховують від своїх недоліків, відчувають добре пристосованими. Крім того, від них вони відрізняються більш розвинутою коректністю, ввічливістю та відстороненістю, схильністю до всього підходити розумно та не сентиментально; перш ніж зробити щось вони схильні оцінювати можливі шанси, хитро і вміло будувати власну поведінку, у спілкуванні м'які, аристократичні, ввічливі, стежать за своєю промовою та манерами.

Психологи-викладачі відрізняються від практикуючих психологів більшою виразністю домінантності та безтурботності. Переважання цих факторів із високою ймовірністю свідчить про їхню сміливість, енергійність, активність, прагнення жити за власними законами та міркуваннями, схильність агресивно відстоювати власні права на самостійність і вимагати прояви самостійності від оточуючих.

Використання методики схильності до агресивної поведінки А.Ассінгера дозволило виявити статистично значущі відмінності ($p < 0,05$) між психологами-викладачами та практикуючими психологами. Продемонструвавши більш високий рівень агресивності, психологи-викладачі з високою ймовірністю виявили схильність швидше до руйнівних, ніж продуктивних конфліктів.

За методикою комунікативної толерантності В.Бойка у практикуючих психологів виявлено статистично значущі

розбіжності із психологами-викладачами ($p < 0,01$) за рівнем комунікативної толерантності. Отримавши у порівнянні з ними нижчі значення за цим показником, психологи-практики продемонстрували наявність високого рівня толерантності до оточуючих, що проявляється як у взаємодії із партнерами, так і з клієнтами.

За методикою БОО «Адаптивність» (О.Маклаков, С.Чермянін) у практикуючих психологів порівняно з психологами-викладачами виявлялись відмінності за рівнем нервово-психічної стійкості ($p < 0,05$). Перших відрізняє вищий рівень нервово-психічної стійкості (високий рівень нервово-психічної стійкості та поведінкової регуляції, висока адекватна самооцінка та реальне сприйняття дійсності). За фактором моральної нормативності встановлено статистично значущі відмінності ($p < 0,05$) між представниками цих груп. Отримані результати вказують на те, що психологи-викладачі реальніше оцінюють свою роль у колективі, більшою мірою, ніж інші, орієнтуються на дотримання загальноприйнятих норм поведінки.

За опитувальником діагностики самоактуалізації особистості (Е.Шостром, в адаптації О.Лазукіна і Н.Каліної) виявлено статистично значущі відмінності практикуючих психологів від психологів-викладачів за двома характеристиками – контактності та комунікативної гнучкості ($p < 0,01$). З високою ймовірністю можна стверджувати про більшу у порівнянні із психологами-викладачами товариськість практикуючих психологів, які у більшій мірі можуть мати загальну схильність до взаємно корисних і приємних контактів з іншими людьми, здатністю до встановлення міцних і доброзичливих взаємин з оточуючими. Крім того, практикуючі психологи відрізняються від психологів-викладачів за наявністю чи відсутністю соціальних стереотипів, здатності до адекватного самовираження у спілкуванні. Отримані ними високі показники значною мірою свідчать про наявність здатності до автентичної взаємодії з оточуючими, до саморозкриття в процесі міжособистісного спілкування. Включаючись у спілкування з різними за рольовою позицією суб'єктами, практикуючі психологи орієнтовані, перш за усе, на його особистісну форму, проте не змішують

саморозкриття особистості із самопред'явленням - стратегією та тактикою управління враженням. Для психологів-викладачів більшою мірою властивим є прояв особистісної ригідності, вони не завжди повною мірою впевнені у власній привабливості, у тому, що вони є цікавими для співрозмовника та спілкування з ними може приносити задоволення. Це робить їх менш контактними, ніж їхні колеги, що зайняті у сфері надання психологічних послуг.

За методикою Т.Томаса у психологів обох груп пристосування як форма конфліктної поведінки має мінімальний вираз, у разі виникнення конфлікту психологи, що практикують, орієнтовані на пристосування до партнера зі спілкування. Відповідно до авторської інтерпретації, ця стратегія поведінки може мати форму принесення у жертву власних інтересів заради іншого. Значні відмінності виокремлено за такою формою конфліктної поведінки, як уникнення. За отриманими балами у психологів-викладачів ця форма конфліктної поведінки є менш вираженою, ніж у практикуючих психологів. Отримавши більш високі бали за цим показником, психологи цих двох груп з високою ймовірністю виявили відсутність прагнення до кооперації і відсутність тенденції до досягнення своїх цілей.

Використання методики оцінки здатності до емпатії (А.Мехрабян та Н.Епштейн) продемонструвало відсутність відмінностей між психологами за цією характеристикою. Психологами обох груп було продемонстровано середні значення, що свідчать про властиву їм схильність судити про інших людей у міжособистісних відносинах з їхніх вчинків, не довіряючи власним враженням. Згідно з отриманим балом, їм не чужі емоційні прояви, але здебільшого вони перебувають під самоконтролем. У спілкуванні вони із великою ймовірністю виявляють себе достатньо уважні, намагаються зрозуміти більше, ніж сказано співрозмовником словами. У своїй більшості вони вважають за краще делікатно не висловлювати власну т.з., не будучи впевненими, що її буде прийнято. Автор методики зазначає також властиве цій категорії людей переживання

складнощі у прогнозі розвитку відносин для людей.

Статистично значущі відмінності між психологами встановлені за здатністю до самопрезентації у спілкуванні, вимірної з використанням методики діагностики оцінки самоконтролю у спілкуванні (М.Снайдер). Отримавши високі бали за цим показником, психологи, що практикують, відрізняються цим від психологів-викладачів. Розмежування між зазначеними групами психологів проводиться як між людьми, які добре вміють керувати враженням («добре управляючих собою»), і людьми, чия поведінка детермінується швидше внутрішніми установками, а не самопред'явленням («погано управляючих собою»). Практикуючі психологи вміють достатньо добре регулювати власну поведінку і робити такою, що відповідає ситуації. Їхня поведінка є гнучкою, і діапазон її варіативності для різних ситуацій є широким. Психологи-викладачі приділяють набагато менше уваги інформації, що сигналізує про відповідну самопрезентацію у певній соціальній ситуації. Їхній репертуар самопред'явлення є дуже широким, поведінка задається швидше за усе внутрішніми емоційними станами та установками, а чи не стилем та особливостями конкретної ситуації.

Психодіагностичне обстеження психологів за допомогою методики КОС (Б.Федоришин) сприяло виявленню у них високих показників за рівнем організаторських здібностей незалежно від належності до тієї чи іншої сфери діяльності. Разом з тим, було виявлено відмінності за рівнем комунікативних здібностей, які до певної міри підтвердили результати обстеження комунікативних здібностей психологів, проведених за попередніми методиками. Згідно зі встановленими особливостями, у практикуючих психологів комунікативні здібності є дещо вищими, ніж у психологів-викладачів.

Комунікативні здібності психолога являють собою складне психологічне утворення, що має як загальні особливості, що зумовлюють успіх у будь-якому виді професійної діяльності, так і специфічними особливостями, що призводять до

досягнення успіху при вирішенні різних професійних завдань у межах взаємодії психолога з іншими людьми при передачі їм інформації, здійсненні на них управлінського та іншого впливу тощо. Комунікативні здібності психолога можуть структуруватися за різними критеріями:

а) за психологічною природою феномена, що в їхній основі:

знання у комунікативній сфері: володіння невербальними та вербальними засобами спілкування; знання правил та принципів спілкування; володіння матеріалом спілкування; знання інших;

вміння та навички у комунікативній сфері: вміння впливати на інших у спілкуванні, встановлювати та підтримувати стосунки з іншими людьми, зацікавити інших у спілкуванні з собою, відстоювати у спілкуванні власні інтереси, викладати власні думки при спілкуванні, адаптуватися до ситуації спілкування, донести до співрозмовника сенс власних намірів та дій, побачити себе з боку очима співрозмовника, слухати співрозмовника; вміння правильно відчувати, сприймати інших та себе у спілкуванні; володіння навичками переведення конфліктів у позитивне русло;

комунікативні можливості: товариськість; здібності до організації – програмування, корекції – спілкування; здатності до своєчасного встановлення та подолання причин, що перешкоджають досягненню ефективності спілкування; передбачати динаміку спілкування; фрустраційна толерантність; комунікативна гнучкість;

б) за місцем у структурі спілкування психолога:

здібності, що виявляються під час підготовки до спілкування: готовність до спілкування; здатність до організації (програмування) спілкування; вміння підтримувати стосунки з іншими людьми; знання правил та принципів спілкування; володіння матеріалом спілкування; знання інших; здатність передбачати динаміку спілкування;

здібності, що у основі процесу спілкування: вміння встановлювати відносини з іншими людьми; вміння зацікавити інших у спілкуванні із собою; здатність до корекції перебігу спілкування; здатність до своєчасного встановлення та

подолання причин, що перешкоджають досягненню ефективності спілкування; вміння побачити себе з боку очима співрозмовника; вміння слухати співрозмовника; вміння правильно відчувати, сприймати інших та себе у спілкуванні; товариськість; володіння невербальними та вербальними засобами спілкування; розуміння власного стану у спілкуванні: готовність до спілкування; знання правил та принципів спілкування; володіння матеріалом спілкування; знання інших; вміння зацікавити інших у спілкуванні із собою; вміння побачити себе з боку очима співрозмовника; вміння правильно відчувати, сприймати інших та себе у спілкуванні; вміння адаптуватися до ситуації спілкування; фрустраційна толерантність; комунікативна гнучкість; здатність до регуляції свого стану під час спілкування; вміння відстоювати у спілкуванні свої інтереси;

стани співрозмовника у спілкуванні: вміння встановлювати та підтримувати відносини з іншими людьми; вміння слухати співрозмовника; товариськість; вміння викладати власні думки під час спілкування; здатність донести до співрозмовника зміст власних намірів та дій;

самі процедури спілкування: здатність до організації (програмування) спілкування; здатність передбачати динаміку спілкування; здатність до корекції перебігу спілкування; здатність до своєчасного встановлення та подолання причин, що перешкоджають досягненню ефективності спілкування; володіння навичками переведення конфліктів у позитивне русло; комунікативна гнучкість; вміння впливати на інших у спілкуванні;

по суті реалізованих у спілкуванні процесів:

термінальні здібності: готовність до спілкування; знання правил та принципів спілкування; володіння матеріалом спілкування; знання інших; фрустраційна толерантність; комунікативна гнучкість; товариськість; комунікативна гнучкість;

інструментальні здібності: вміння зацікавити інших у спілкуванні із собою; вміння побачити себе з боку очима співрозмовника; вміння правильно відчувати, сприймати інших та себе у спілкуванні; володіння невербальними та

вербальними засобами спілкування; вміння адаптуватися до ситуації спілкування; здатність до регуляції свого стану під час спілкування; вміння відстоювати у спілкуванні свої інтереси; вміння підтримувати стосунки з іншими людьми; вміння встановлювати стосунки з іншими людьми; вміння слухати співрозмовника; вміння викладати свої думки під час спілкування; здатність донести до співрозмовника зміст своїх намірів та дій; здатність до організації (програмування) спілкування; здатність передбачати динаміку спілкування; здатність до корекції перебігу спілкування; здатність до своєчасного встановлення та подолання причин, що перешкоджають досягненню ефективності спілкування; володіння навичками переведення конфліктів у позитивне русло; вміння впливати на інших у спілкуванні.

Комунікативні здібності психолога виявляються за трьома основними лініями: комунікативної домінантності, стиль організації спілкування та комунікативної саморегуляції. Наявність у структурі особистості психолога відповідних розвинених комунікативних здібностей дозволяє говорити про сформованість у нього комунікативної компетентності, здатної підвищити ефективність його професійної діяльності. «Стрижнем» комунікативних здібностей психолога є його здатність вирішити під час спілкування конкретні професійні завдання. Цьому сприяє його вміння вибудувати процедуру спілкування через врегулювання, у т. ч. власного стану, домогтися у ньому домінантності та здійснити певний вплив на співрозмовника.

На особливості розвитку комунікативних здібностей психолога впливають особливості специфіки його професійного спілкування, що відрізняється під впливом особливостей його професійної діяльності таким чином:

спілкування у сфері викладацької діяльності: переважає спілкування із підлеглими; планомірність; регламентація; висока частка управлінських впливів;

спілкування у межах практичної психології: переважає спілкування із клієнтами та колегами; важливість сприйняття та розуміння бажань клієнта;

значущість самопрезентації; наявність екстремальних ситуацій спілкування; спрямованість спілкування переконання клієнта; висока частка творчого компонента; наявність ситуацій вибору між етичними нормами та матеріальною вигодою.

Комунікативні здібності особистості успішного психолога змінюються залежно від змісту діяльності, до якої він включений:

психологи-викладачі виявляють значну різноманітність інтелектуальних інтересів, домагаються гарної поінформованості щодо політичних, наукових, життєвих проблем; вони є достатньо скептичними, недовірливими до авторитетів, прагнуть усе піддати аналізу, за своїм мисленням критичні; виявляючи достатню терпимість до суперечностей і неясностей, спокійно сприймаючи в інших погляди і нові ідеї, що не устоялися, самі легко змінюють власну т. з.; достатньо волелюбні, воліючи усе робити самі (приймати рішення, домагатися їхнього виконання, нести відповідальність), готові пожертвувати будь-якими зручностями, аби зберегти свою незалежність; з високою ймовірністю мають особистісну ригідність, не завжди повною мірою впевнені у своїй привабливості; здатні проявити зневагу до інформації, що сигналізує про відповідне самоподання у певній соціальній ситуації; мають деяку обмеженість репертуару самопред'явлення, внаслідок чого їхня поведінка більшою мірою задається внутрішніми емоційними станами та установками, ніж стилем та особливостями конкретної ситуації;

практикуючі психологи у спілкуванні можуть виявити настороженість, недовіру, упередження, скептицизм щодо моральних мотивів поведінки оточуючих, очікування від них каверзи, високий рівень тривожності та занепокоєння; мало піддаються впливу інших людей, достатньо емоційно стійкі і проникливі, виявляють домінантність; здатні добре регулювати власну поведінку і робити її адекватною до ситуації, виявляючи гнучкість поведінки та її варіативність; більшою мірою, ніж інші, орієнтуються дотримання загальноприйнятих норм поведінки; товариські, схильні до взаємно корисних і приємних контактів з іншими людьми, здатні до встановлення міцних і доброзичливих взаємин з оточуючими, до автентичної взаємодії з оточуючими, до

саморозкриття в процесі міжособистісного спілкування. Вони не змішують саморозкриття особистості із самопред'явленням - стратегією і тактикою управління враженням, характеризуються високим рівнем нервово-психічної стійкості (високий рівень нервово-психічної стійкості та поведінкової регуляції, висока адекватна самооцінка та реальне сприйняття дійсності), емоційно зрілі, спокійні, впевнені в собі, постійні у планах та уподобаннях; серйозно та реалістично сприймають своє оточення, повною мірою усвідомлюють вимоги дійсності, захищені від випадкових вагань настрою; до усього підходять розумно; у спілкуванні коректні, ввічливі та відсторонені, достатньо терпимі до оточуючих; вміють достатньо добре регулювати власну поведінку і робити її відповідною до ситуації, діяльності передую її планування, оцінка можливих шансів на успіх; поведінка гнучка і діапазон її достатньо варіативний; у спілкуванні м'які, аристократичні, ввічливі, стежать за власною промовою та манерами; сміливі, енергійні, активні, прагнуть жити за власними законами та міркуваннями, можуть агресивно відстоювати власні права на самостійність, вимагають самостійності від оточуючих; товариські, здатні до встановлення міцних та доброзичливих взаємин з оточуючими; вибудовують автентичну взаємодію з оточуючими, орієнтовані на пристосування до партнера зі спілкування; не змішуючи саморозкриття особистості з самопред'явленням, віддають перевагу особистісній формі взаємодії.

Психологічним умовою розвитку комунікативних здібностей психолога розглядається врахування специфіки тієї сфери діяльності, якою він зайнятий професійно. У зв'язку з цим пропонуються такі рекомендації для психологів:

при роботі із психологами-викладачами акценти необхідно ставити на розвиток у них впевненості у собі, комунікативної гнучкості, довіри до оточуючих, сензитивності до їхніх невербальних проявів;

при роботі із практикуючими психологами більшу увагу необхідно звернути на розвиток у них довіри до оточуючих, зниження особистісної тривожності, розвиток навичок

Питання психології

продуктивного вирішення конфліктних ситуацій; важливо розвивати у них, насамперед, повагу до норм міжособистісної взаємодії та велику терпимість до оточуючих.

Висновки. За результатами проведеного зіставлення комунікативних здібностей встановлено, що найбільш схожими є особливості психологів, що практикують, які від психологів-викладачів відрізняються вищим рівнем розвитку низки комунікативних здібностей.

З т. з. перспективних завдань подальші дослідження за обраним напрямком може бути сфокусовано на розробці теоретико-методологічних засад ефективності професійної діяльності психологів, технологій навчання їх навичкам продуктивної взаємодії на основі їхніх комунікативних здібностей, удосконалення методик діагностики стилевих особливостей психологів різних сфер професійної діяльності.

Список використаних джерел

1. Анжела, Король (2019) Розвиток комунікативних здібностей учнів: теоретичний аналіз. *Молодь і ринок*. №2 (169), 54-59.
2. Вітюк, Н. Р. (2002) Основні психологічні підходи до визначення категорії «комунікативні здібності особистості». *Вісник прикарпатського університету: Філософські і психологічні науки: зб. наук. Праць*. ІваноФранківськ: Плай. Вип. 3, 158–167.
3. Волобуєва, О. Ф. (2007) Психологічні засади розвитку професійних іншомовних здібностей майбутнього військового професіонала: монографія. Хмельницький: вид-во НА ДПСУ. 455 с.
4. Дубовий, К. В. (2008) Психологічні умови розвитку комунікативних і когнітивних компонентів іншомовних здібностей студентів: дис. канд. психол. наук. Хмельницький. 173 с.
5. Мамічева, О. В. (2010) Психологічні основи розвитку педагогічних здібностей викладачів гуманітарних дисциплін вищих навчальних закладів: дис. д-ра психол. наук. Слов'янськ. 435 с.
6. Матеюк, О. А. (2006) Психологічний вплив командира на підлеглих у військово-професійній діяльності: дис. д-ра психол. н. Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. Хмельницький. 396 с.
7. Панасенко, Е., Черепова, Ю. (2017) Розвиток комунікативних здібностей майбутніх учителів філологів: психолого-педагогічний аспект. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти*. Слов'янськ. Вип. 5. Ч. 2, 81–91.
8. Якимчук, Ю. В. (2008) Психологічні особливості інтенсифікації розвитку комунікативних здібностей студентів в процесі вивчення іноземної мови: дис. канд. психол. наук. Хмельницький. 173 с.

References

1. Anzhela, Korol' (2019) Rozvytok komunikatyvnyh zdbnostej uchniv: teoretychnyj analiz [Development of students' communicative abilities: theoretical analysis]. *Molod' i rynek*. №2 (169), 54-59. (in Ukrainian)
2. Vitjuk, N. R. (2002) Osnovni psihologichni pidhody do vyznachennja kategorii' «komunikatyvni zdbnosti osobystosti» [Development of students' communicative abilities: theoretical analysis]. *Visnyk prykarpats'kogo universytetu: Filosofs'ki i psihologichni nauky: zb. nauk. prac'*. IvanoFrankivs'k: Plaj. Vyp. 3, 158–167. (in Ukrainian)
3. Volobujeva, O. F. (2007) Psihologichni zasady rozvytku profesijnyh inshomovnyh zdbnos-tej majbutn'ogo vijs'kovogo profesionala [Psychological foundations of the development of professional foreign language abilities of the future military professional]: monografija. Hmel'nyc'kyj: vyd-vo NA DPSU. 455 s. (in Ukrainian)
4. Dubovyj, K. V. (2008) Psihologichni umovy rozvytku komunikatyvnyh i kognityvnyh kompo-nentiv inshomovnyh zdbnostej studentiv [Psychological conditions for the development of communicative and cognitive components of students' foreign language abilities]: dys. kand. psyhol. nauk. Hmel'nyc'kyj. 173 s. (in Ukrainian)
5. Mamicheva, O. V. (2010) Psihologichni osnovy rozvytku pedagogichnyh zdbnostej vykladachiv humanitarnyh dyscyplin vyshhyh navchal'nyh zakladiv [Psychological foundations of the development of pedagogical abilities of teachers of humanitarian disciplines of higher educational institutions]: dys. d-ra psyhol nauk. Slov'jans'k. 435 s. (in Ukrainian)
6. Matejuk, O. A. (2006) Psihologichnyj vplyv komandyra na pidleglyh u vijs'kovo-profesijnij dijal'nosti [Psychological influence of the commander on subordinates in military professional activity]: dys. d-ra psyhol. n. Nacional'na akademija Derzhavnoi' prykordon-noi' sluzhby Ukrai'ny imeni Bogdana Hmel'nyc'kogo. Hmel'nyc'kyj, 396 s. (in Ukrainian)

7. Panasenko, E., Cherepova, Ju. (2017) Rozvytok komunikatyvnyh zdibnostej majbutnih uchytelivfilologiv: psyhologo-pedagogichnyj aspekt [Development of communicative abilities of future philology teachers: psychological and pedagogical aspect]. *Profesionalizm pedagoga: teoretychni j metodychni aspekty*. Slov'jans'k. Vyp. 5. Ch. 2, 81–91. (in Ukrainian)

8. Jakymchuk, Ju. V. (2008) Psyhologichni osoblyvosti intenyfikacii' rozvytku komunikatyvnyh zdibnostej studentiv v procesi vyvchennja inozemnoi' movy [Psychological features of the intensification of the development of students' communicative abilities in the process of learning a foreign language]: dys. kand.. psyhol. nauk. Hmel'nyč'kyj. 173 s. (in Ukrainian)

Summary

Smovzh Mihail Deputy head of the faculty of postgraduate Education for educational and scientific work - the head of the educational department of VI KNU named after Taras Shevchenko,

Balabushka Ievgen Candidate of Psychological Sciences, Senior Lecturer of the Department of Military Political Science, Faculty of Postgraduate Education VI KNU named after Taras Shevchenko,

Petrushyna Maryna Boryspil Faculty of Municipal Management at the Interregional Academy of Personnel Management

FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF COMMUNICATION SKILLS OF PSYCHOLOGISTS

Introduction. The problem of communication is part of the subject field of psychological science for a sufficiently long period of its development. It was established that the basis of successful communication is largely formed by such personality qualities as sociability, reflexivity, empathy, neuropsychological stability, and tolerance of a communication partner. So, in particular, numerous studies have been conducted on the peculiarities of interpersonal communication, which are the basis of the phenomena of conflict and other violations, communication difficulties, and communication barriers. A separate direction that combines the problems of the psychology of communication and the psychology of personality in the research space of psychological science forms the study of the communicative abilities of the individual.

Purpose is to reveal the peculiarities of the development of communication skills of professional psychologists.

Methods – interview, expert survey, testing.

Originality. The psychological condition for the development of a psychologist's communicative abilities is considered taking into account the specifics of the field of activity in which he is professionally engaged. In this regard, the following recommendations are offered for psychologists:

when working with teaching psychologists, emphasis should be placed on developing their self-confidence, communicative flexibility, trust in others, sensitivity to their non-verbal manifestations;

when working with practicing psychologists, more attention should be paid to the development of their trust in others, reduction of personal anxiety, development of skills for productive resolution of conflict situations; it is important to develop in them, first of all, respect for norms of interpersonal interaction and great tolerance for others.

Conclusion. The communicative abilities of a psychologist are a complex psychological education that has both general features that determine success in any type of professional activity, and specific features that lead to success in solving various professional tasks within the framework of the psychologist's interaction with other people during the transfer providing them with information, exerting managerial and other influence on them, etc. Based on the results of the comparison of communicative abilities, it was established that the characteristics of practicing psychologists, who differ from teaching psychologists in a higher level of development of a number of communicative abilities, are the most similar.

Key words: communication skills; professional psychologist; teaching; psychological assistance; personality.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Received/Поступила: 17.05.23.